

Секція Право	
УДК 343.226:343.21	
Дата першого надходження статті до видання	2026-05-01
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-05-08
Дата публікації/оприлюднення	2026-05-08

Аналіз юридичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону хуліганства

Щерба Вікторія Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології ННІПП Національної академії внутрішніх справ,

місто Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8529-7979>

Анотація. У даній статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз юридичних ознак, що формують об'єктивну сторону хуліганства як кримінально караного діяння. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю чіткого розмежування хуліганства від суміжних кримінальних правопорушень, а також забезпечення однакового застосування кримінального законодавства у правозастосовній практиці.

Визначено сутність, зміст та структуру об'єктивної сторони хуліганства, а також виокремлення її ключові юридичні ознаки. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, зокрема формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий та метод тлумачення правових норм.

Розкрито поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення як зовнішнього прояву суспільно небезпечного діяння, що включає дію або бездіяльність, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між ними, а також факультативні ознаки (місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя вчинення правопорушення). Особливу увагу приділено характеристиці діяння як центрального елементу об'єктивної сторони хуліганства, що проявляється у грубому порушенні громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства.

Проаналізовано такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони хуліганства, як публічність дій, їх зухвалість, винятковий цинізм, а також спрямованість на порушення нормального функціонування суспільних відносин у сфері громадського порядку. Окремо досліджено способи вчинення хуліганства, включаючи застосування насильства, погрозу його застосування, використання зброї або інших предметів, пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень.

У статті також розглянуто питання кваліфікуючих ознак, які впливають на посилення кримінальної відповідальності, зокрема вчинення хуліганства групою осіб, повторність, опір представникам влади чи громадськості, а також інші обставини, що характеризують підвищену суспільну небезпеку діяння.

Зроблено висновок, що об'єктивна сторона хуліганства має складну багатокомпонентну структуру, а її правильне встановлення є ключовим для точної кваліфікації кримінального правопорушення. Запропоновано уточнення окремих підходів до тлумачення юридичних ознак хуліганства з метою підвищення ефективності правозастосовної діяльності.

Ключові слова: хуліганство, об'єктивна сторона, кримінальне правопорушення, громадський порядок, суспільна небезпека, кваліфікація, насильство, зухвалість, винятковий цинізм.

Analysis of legal features that form the objective side of hooliganism

Shcherba Viktoriia

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Department of Criminal Law and Criminology of the Educational and Scientific Institute of
Law and Psychology of the
National Academy of Internal Affairs, Ukraine Kyiv,
<https://orcid.org/0000-0002-8529-7979>

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the legal features that form the objective side of hooliganism as a criminally punishable act. The relevance of the study is due to the need to clearly distinguish hooliganism from related criminal offenses, as well as to ensure the uniform application of criminal legislation in law enforcement practice.

The essence, content and structure of the objective side of hooliganism are determined, as well as its key legal features are identified. To achieve the set goal, general scientific and special legal research methods are used, in particular formal-logical, systemic-structural, comparative-legal and the method of interpretation of legal norms.

The concept of the objective side of a criminal offense as an external manifestation of a socially dangerous act, which includes action or inaction, socially dangerous consequences, a causal relationship between them, as well as optional features (place, time, method, situation, instrument of committing the offense), is revealed. Particular attention is paid to the characteristics of the act as a central element of the objective side of hooliganism, which manifests itself in a gross violation of public order for reasons of obvious disrespect for society.

The following mandatory features of the objective side of hooliganism have been analyzed: publicity of actions, their audacity, exceptional cynicism, as well as the aim of disrupting the normal functioning of social relations in the sphere of public order.

The following mandatory features of the objective side of hooliganism have been analyzed: publicity of actions, their audacity, exceptional cynicism, as well as the aim of disrupting the normal functioning of social relations in the sphere of public order. The methods of committing hooliganism, including the use of violence, the threat of its use, the use of weapons or other objects adapted for causing bodily harm, have been separately investigated.

The article also considers the issue of qualifying features that affect the strengthening of criminal responsibility, in particular, committing of hooliganism by a group of persons, repetition, resistance to representatives of the authorities or the community, as well as other circumstances that characterize the increased social danger of the act.

It is concluded that the objective side of hooliganism has a complex multi-component structure, and its correct establishment is key to the accurate qualification of a criminal offense. It is proposed to clarify certain approaches to the interpretation of the legal signs of hooliganism in order to increase the effectiveness of law enforcement activities.

Keywords: hooliganism, objective side, criminal offense, public order, public danger, qualification, violence, exceptional cynicism.

Вступ

Актуальність проблеми. Хуліганство, як соціально-небезпечне явище, залишається одним із найбільш поширених видів кримінальних правопорушень, що негативно впливають на громадський порядок та безпеку. Незважаючи на відомість цього інституту в кримінальному праві, дослідження його об'єктивної сторони викликає певні наукові та практичні труднощі. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виступає критерієм відокремлення хуліганських дій від інших форм протиправної поведінки, визначає ступінь суспільної небезпеки вчинених дій та слугує підставою для кваліфікації кримінального правопорушення за Кримінальним кодексом України.

На сьогодні в юридичній літературі існує низка підходів до визначення об'єктивної сторони хуліганства. Одні дослідники акцентують увагу на діях, що характеризуються грубим порушенням громадського порядку та використанням насильства або загрози його застосування, інші підкреслюють роль обставин, що підсилюють суспільну небезпеку, таких як участь групи осіб або публічний резонанс дії. Така різноманітність підходів ускладнює однозначне визначення кола юридичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону хуліганства, і потребує системного аналізу їх змісту та співвідношення.

Особливою проблемою є визначення меж між об'єктивною стороною хуліганства та іншими суспільно небезпечними діями, що проявляються у формі порушень громадського порядку, умисних дрібних правопорушень або насильницьких дій у публічних місцях. Відсутність чіткої систематизації юридичних ознак об'єктивної сторони хуліганства може призводити до неоднакової практики застосування закону, спотворення оцінки суспільної небезпеки вчиненого та проблем у кваліфікації кримінальних діянь.

Отже, наукова проблема полягає у потребі системного аналізу юридичних ознак об'єктивної сторони хуліганства, виявлення їх сутності, структурних елементів та взаємозв'язку. Вирішення цієї проблеми має як теоретичне значення для розвитку кримінально-правової доктрини, так і практичне – для забезпечення ефективної правозастосовної діяльності та підвищення ефективності протидії хуліганським проявам у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми об'єктивної сторони хуліганства за кримінальним законодавством України постійно досліджувались. Значну кількість наукових праць учених присвячено саме даній проблематиці, серед яких особливо слід виділити праці М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.Т. Дзюби, О.П. Ігнатова, І.Я. Козаченка, М.Й. Коржанського, В.В. Кузнецова, М.Т. Куца, В.А. Ломако, П.С. Матишевського, П.П. Михайленка, В.О. Навроцького, М.Л. Накловича, Г.І. Піщенко, Ю.М. Ткачевського, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка, та ін.

Виділення невирішеної частини проблеми. Питання, пов'язані з кримінально-правовою характеристикою ст. 296 КК України розглядалися переважно в навчальній літературі та науково-практичних коментарях, а їх комплексне дослідження у самостійних монографічних роботах проведено лише невеликою кількістю авторів.

Мета статті. полягає у дослідженні системного аналізу юридичних ознак, які формують об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення хуліганства, визначення їх істотного змісту та меж застосування на практиці. А також виявлення прогалин і суперечностей у правозастосуванні для підвищення ефективності кримінально-правового регулювання та забезпечення захисту громадського порядку.

Наукова новизна. Здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз об'єктивної сторони хуліганства з урахуванням сучасної судової практики та змін кримінального законодавства України. Уточнено зміст таких обов'язкових ознак об'єктивної сторони хуліганства, як суспільно небезпечне діяння, його публічність, грубе порушення громадського порядку та явна неповага до суспільства. Дістало подальшого розвитку визначення факультативних ознак об'єктивної сторони (місце, час, спосіб, обстановка вчинення діяння) та їх значення для кваліфікації хуліганства. Сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правової кваліфікації хуліганства в діяльності правоохоронних органів та суду.

Практичне значення. Практичне значення одержаних результатів полягає в чіткішому визначенні, які саме дії слід відносити до об'єктивної сторони хуліганства (суспільно небезпечне діяння, наслідки, причинний зв'язок, спосіб, місце, час тощо). Це сприяє правильній кваліфікації правопорушень правоохоронними органами та судами, зменшує кількість помилок і суперечностей.

Відмежування від суміжних складів правопорушень практичне значення полягає у можливості чітко розрізняти хуліганство від інших правопорушень, наприклад: дрібного хуліганства, тілесних ушкоджень, пошкодження майна. Це важливо для правильної юридичної оцінки діяння і вибору відповідної статті закону.

Аналіз об'єктивної сторони дає змогу визначити, які саме факти необхідно довести у кримінальному провадженні (характер дій, їх публічність, грубість порушення громадського порядку, мотиви явної неповаги до суспільства). Це підвищує ефективність досудового розслідування.

Матеріал може бути використаний у навчальному процесі для глибшого розуміння складу злочину, а також у підготовці процесуальних документів (обвинувальних актів, клопотань, вироків).

Узагальнення проблем застосування норм про хуліганство може стати підставою для внесення змін до кримінального законодавства з метою усунення прогалин і неоднозначностей.

Методологія

Методи дослідження. У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціально-правових методів.

Діалектичний метод дозволяє розглядати об'єктивну сторону хуліганства у розвитку та взаємозв'язку з іншими елементами складу кримінального правопорушення (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт).

Формально-юридичний метод використано для аналізу норм Кримінального кодексу України (зокрема ст. 296 КК України), тлумачення понять «грубе порушення громадського порядку», «явна неповага до суспільства» тощо.

Порівняльно-правовий метод дає можливість порівняти ознаки хуліганства в українському законодавстві з правовими системами інших держав (наприклад, країн ЄС) для виявлення спільних і відмінних рис.

Системний метод дав змогу розглянути об'єктивну сторону як систему взаємопов'язаних елементів у межах складу кримінального правопорушення.

Метод тлумачення правових норм використано для граматичного, логічного, системного та телеологічного тлумачення для глибшого розуміння змісту диспозиції статті про хуліганство.

Джерела даних. Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України Кримінальний кодекс України (ст. 296 — хуліганство), що визначає поняття хуліганства як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства. Містить ключові ознаки, які прямо впливають на аналіз об'єктивної сторони (діяння, спосіб, наслідки).

Окрему групу джерел становлять наукові статті, у яких містяться актуальні українські дослідження.

До джерел дослідження також належать дисертаційні та монографічні джерела, що містять системний аналіз юридичних ознак та використовуються для розширеної теоретичної бази та огляду наукових підходів. Навчальна та доктринальна література, що надає можливість визначення об'єктивної сторони як зовнішнього прояву кримінального правопорушення.

Інструменти аналізу. Інструментами аналізу у межах дослідження виступають нормативно-правове моделювання, порівняльний аналіз, інституційна діагностика, систематизація наукових підходів та оцінка регуляторних механізмів та логіко-структурне узагальнення.

Нормативно-правове моделювання використано для визначення положень Кримінального кодексу України, а також пов'язаних норм. Дає змогу визначити законодавче закріплення складу хуліганства, виокремити ознаки об'єктивної сторони, простежити зміни у правовому регулюванні.

Доктринальний аналіз охоплює дослідження наукових праць у сфері кримінального права. Цей аналіз дозволяє уточнити зміст категорії об'єктивної сторони хуліганства. Дозволяє дослідити підходи до розуміння хуліганства. Забезпечує виявити дискусійні аспекти.

Судова практика базується на вивченні рішень Верховного Суду та судів нижчих інстанцій та аналізує фактичні обставини справ. Визначає критерії в кваліфікації дій як хуліганства. Виявляє типові помилоки у правозастосуванні.

Обмеження дослідження. Дане дослідження має низку обмежень, які зумовлені як методологічними, так і практичними чинниками. Дослідження має переважно аналіз юридичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону хуліганства, здійснювався переважно на основі положень Кримінальний кодекс України та узагальненої судової практики, що може не повною мірою відображати всі аспекти правозастосування в умовах постійних змін законодавства.

Дослідження обмежується розглядом лише об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, без глибокого аналізу суб'єктивної сторони, суб'єкта та об'єкта хуліганства, що могло б забезпечити більш комплексне розуміння проблематики.

Окремими обмеженнями є те, що використана судова практика має вибіркового характеру і не охоплює всі можливі регіональні відмінності у кваліфікації хуліганських дій, а також не враховує повною мірою латентність таких правопорушень.

Крім того, дослідження не включає порівняльно-правовий аналіз із законодавством інших держав, що обмежує можливість формування універсальних висновків щодо тлумачення ознак об'єктивної сторони хуліганства.

Результати

Під об'єктивною стороною кримінального правопорушення в юридичній літературі розуміють зовнішні ознаки кримінального правопорушення, які проявляються в суспільно небезпечних діях чи бездіяльності людини, що потягли зміни у зовнішньому світі у вигляді заподіяння шкоди інтересам інших осіб, державі і суспільству або створюють загрозу заподіяння такої шкоди [1, с. 71].

Всі ці ознаки притаманні кожному суспільно небезпечному діянню, визначеному кримінальним правопорушенням. Але одні із них вказані в диспозиції відповідної статті Особливої частини КК України і вони є обов'язковими ознаками цих кримінальних правопорушень, інші є ознаками факультативними. Деякі із них можуть бути в якості кваліфікуючих, обтяжуючих відповідальність та покарання або пом'якшуючих, тобто таких, що зменшують межі покарання.

Встановити всю сукупність юридичних ознак, які утворюють об'єктивну сторону хуліганства, можливо лише тоді, коли фактичні ознаки діяння в законний спосіб зібрані, систематизовані, співставлені із ознаками цього злочину та отримали свою лише їм належну юридичну оцінку.

Шляхом бездіяльності це кримінальне правопорушення вчинити неможливо. Тому при утриманні від вчинення конкретного діяння неможливо заподіяти значну шкоду громадському порядку. Окрім цього, застосувати насильство, спрямоване на приниження честі і гідності потерпілого шляхом заподіяння фізичної або матеріальної шкоди, «не діючи» неможливо.

Форми хуліганства можуть бути різними. Це грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що має прояв у зневажливому ставленні до честі і гідності невизначеного кола осіб і супроводжується їх побиттям, глумлінням, зривом роботи або відпочинку, знищенням або пошкодженням майна тощо. Найбільш поширеними є хуліганські прояви, наслідком яких є заподіяння громадянам тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, або знищення чи пошкодження майна. Ці прояви мають складний зовнішній вияв майже в кожному випадку та засвідчують наявність не лише ознак хуліганства, а й інших схожих кримінальних правопорушень проти особи, власності.

На підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення являє собою сукупність юридично значимих ознак, які характеризують його із зовнішньої сторони, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються з суспільно небезпечного діяння (дії, бездіяльності) та закінчуються заподіянням шкоди об'єкту посягання чи створенням загрози заподіяння такої шкоди.

В науці кримінального права такі ознаки традиційно поділяються на обов'язкові та факультативні. Причому, єдиної точки зору щодо обсягу обов'язкових ознак не існує. Перша група вчених зараховує до них, діяння, його наслідки і причинний зв'язок, друга – лише діяння. Останні, поряд із засобом вчинення посягання, місцем, часом та обстановкою його здійснення зараховували наслідки і причинний зв'язок між ними та діянням до факультативних ознак об'єктивної сторони. Відсутність єдиної концепції об'єктивної сторони виявилась у тому, що деякі автори при дослідженні зазначених ознак займають двозначну позицію [2, с. 68].

В той же час, об'єктивна сторона кожного конкретного злочину містить велику кількість інших об'єктивних ознак, що знаходяться за межами складу кримінального правопорушення та характеризують конкретне кримінальне правопорушення як індивідуальне явище [3, с.104]. До них відносять спосіб, місце, обстановку, ситуацію вчинення хуліганства, та шкоду, заподіяну цим кримінальним правопорушенням.

Хуліганство являється складним кримінальним правопорушенням, в котрому може поєднуватися кілька альтернативних діянь і відповідні їм наслідки, що входять до його об'єктивної сторони. Такі дії за інших обставин утворюють злочинні діяння, які тягнуть за собою самостійну кримінальну відповідальність: заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч.1 ст.125 КК України) або побоїв (ч.1 ст.126 КК України), катування за ознакою залякування (ч.1 ст.127 КК України), погроза вбивством (ч.1 ст.129 КК України) погроза знищення майна (ст.195 КК України). Це необхідно враховувати при кваліфікації хуліганства при відмежуванні його від подібних кримінальних правопорушень, а також при кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень (ч.2 ст.33 КК України). Інші хуліганські дії без наявності вказаних ознак визнаються адміністративним правопорушенням (ст.173 КУпАП).

Для більш точного визначення специфічних ознак конструкції об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України, необхідно більш детально розглянути наступне: дії, способи, публічність, причинний зв'язок та злочинні наслідки.

При аналізі поняття дія, можна зазначити, що під ним слід розуміти активне, свідоме втручання в хід подій і явищ, що відбуваються в оточуючому світі, а не внутрішні процеси і не просту сукупність рухів людини, особливо це стосується понять «винятковий цинізм» і «особлива жорстокість», які важко відмежувати одне від іншого.

Досліджуючи об'єктивну сторону хуліганства, можна зробити висновок, що її утворюють активні дії, змістом яких є фізичне і психічне насильство, виражене в двох нормативно-визначених способах, які визначають публічність діяння та злочинні наслідки. Так, вказане знаходить підтвердження у судово-слідчій практиці.

11.11.2024 року приблизно о 15 год. 30 хв. в с. Бондурі Гайсинського району Вінницької області ОСОБА_3, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, зайшов на територію садиби по АДРЕСА_2 до своєї знайомої ОСОБА_2, де безпричинно почав образливо висловлюватись до ОСОБА_2 вимагаючи, щоб остання пригостила його спиртним, а після того як ОСОБА_2 відмовила ОСОБА_3 пригостити його горілкою, останній використавши цей нікчемний привід, з хуліганських спонукань, вчинив із нею сварку та почав висловлюватися нецензурною лайкою на її адресу, у зв'язку із чим ОСОБА_2 покликала на допомогу свою сусідку ОСОБА_1 Після чого, помітивши ОСОБА_1, яка увійшла до належного ОСОБА_2 будинку, ОСОБА_3 безпричинно, з хуліганських спонукань, з особливою зухвалістю, з мотивів явної неповаги до суспільства, грубо порушив громадський порядок та умисно схопив правою рукою ОСОБА_1 за верхній одяг та почав насильно тягнути її до себе, у відповідь ОСОБА_1, опираючись, вирвалася із насильного утримання її руками ОСОБА_3 та вибігла на подвір'я. ОСОБА_3, продовжуючи вчиняти хуліганські дії, залишаючись в середині будинку, з хуліганських спонукань, з особливою зухвалістю, з мотивів явної неповаги до суспільства, грубо порушив громадський порядок та умисно схопив лівою рукою похилого віку ОСОБА_2 за волосся та почав тягнути її, внаслідок чого остання втратила рівновагу та впала на підлогу, після чого ОСОБА_3 перевернув кухонного стола, який впав на ліву гомілку ОСОБА_2, чим завдав останній фізичного болю, не спричинивши при цьому умисних тілесних ушкоджень. Помітивши вище вказане, ОСОБА_1 почала кричати до ОСОБА_3, вимагаючи щоб той припинив вчиняти протиправні дії відносно ОСОБА_2; у відповідь на дії ОСОБА_1, ОСОБА_3 вийшов на подвір'я, де з хуліганських спонукань, з особливою зухвалістю, з мотивів явної неповаги до суспільства, грубо порушив громадський порядок та умисно почав наближатись до

ОСОБА_1 з погрозами, на що остання втекла до власного домогосподарства, а ОСОБА_2 в цей час, зачинилась у будинку. Після чого, ОСОБА_3 увійшов на подвір'я належної ОСОБА_1 садиби по АДРЕСА_3 де з хуліганських спонукань, з особливою зухвалістю, з мотивів явної неповаги до суспільства, грубо порушив громадський порядок підійшов до ОСОБА_1, вчинив з нею сварку, в ході якої умисно кулаком лівої руки наніс один удар в область правої щоки ОСОБА_4, після чого залишив дане домогосподарство, внаслідок вказаних хуліганських дій ОСОБА_1 було заподіяно легкі тілесні ушкодження, що не спричинили короточасний розлад здоров'я у вигляді садна в ділянці нижньої губи, синця в ділянці шиї [4].

Діюче кримінальне законодавство не містить нормативного визначення способу вчинення кримінального правопорушення, однак, в статтях Особливої частини КК України знаходимо конкретні способи вчинення кримінальних правопорушень, такі, як: насильство; жорстокий або особливо жорстокий спосіб; суспільно небезпечний спосіб тощо. Названі види способів вчинення злочинів є окремими проявами, втіленням загального поняття способу вчинення кримінального правопорушення.

Під способом вчинення кримінального правопорушення розуміють сукупність прийомів, методів та рухів, використовуючи які злочинець реалізує свої наміри. В той же час, наміри особи, можуть бути різноманітними і спрямованими не тільки на спричинення шкоди цінностям, що охороняються кримінальним законодавством.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення є характеристикою діяння, яке входить до юридичного складу злочину певного виду і являє собою сукупність (систему) дій, рухів та прийомів, що застосовуються особою при вчиненні посягання [5, с. 105].

Спосіб (способи) вчинення хуліганства визначені законом. Це «особлива зухвалість» та «винятковий цинізм», завдяки яким суттєво підвищуються характер діяння шляхом умисного використання винуватим сил, факторів, які полегшують вчинення злочинного діяння.

Під способом хуліганства слід розуміти небезпечне насильство (фізичне і психічне), змістом якого є реальна і об'єктивна загроза законним інтересам невизначеного кола осіб [6, с. 84].

Конкретизуючи ознаки фізичного насильства при вчиненні хуліганства, під ними слід розуміти умисне нанесення потерпілим ударів, побоїв, які завдали фізичного болю, тілесних ушкоджень, або дії, що проявились у знищенні або пошкодженні майна або потягли за собою припинення певних робіт, надання послуг, порушили відпочинок та завдали інших негативних наслідків суспільного характеру.

Сутнісною ознакою об'єктивної сторони хуліганства нарівні із фізичним насильством є психічне насильство.

Тобто, насильство в хуліганстві - це зовнішній, з боку винуватої особи, умисний і протизаконний фізичний вплив на особу чи групу осіб, здійснений проти її волі, пов'язаний із заподіянням фізичної або психічної травми, має на меті тим самим обмежити свободу її дій або принизити її честь і гідність. Враховуючи викладене вважаємо, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 296 КК України, відноситься до злочинів, з так званим формально-матеріальним складом.

Хуліганські дії проявляються в першу чергу у словесних (вербальних) інформаційних проявах, які будучи проявом активної злочинної мотивації викликають як у потерпілого, так і в інших осіб відчуття страху, небезпеки своїм інтересам та переростають у фізичне насильство.

Під психічним насильством, як ознакою виняткового цинізму мають на увазі: загрозу застосування фізичного насильства або загроза в будь-якій іншій формі; приниження, образу, словом або діями.

Під приниженням образою слід розуміють погрози, нахваляння, які усвідомлено сприймаються потерпілим або іншими особами та викликають у нього відчуття реальної загрози життю, здоров'ю, честі, гідності, майну.

Насильство як сутнісна ознака «особливої зухвалості» хуліганства може проявлятися в різних за характером діях, які завжди тягнуть негативні наслідки для здоров'я і життя людини у вигляді фізичного болю, побоїв, різного ступеня тяжкості шкоди здоров'ю чи життю. З огляду на це, дві складові: насильство і наслідки стосовно хуліганства слід розглядати в єдиному зв'язку.

Проте досить складною видається така ознака, як нанесення побоїв, що не тягне за собою шкоди здоров'ю. Так, відповідно до «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 липня 1995 року № 255/791, в Розділі 3 «Заподіяння побоїв, мук і мордувань» п.п. 3.1. визначено: «Побої не становлять особливої виду ушкоджень. Вони характеризуються заподіянням багаторазових ударів. Якщо після побоїв на тілі потерпілого залишилися ушкодження, їх оцінюють за ступенем тяжкості, виходячи із звичайних ознак. Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт відмічає скарги потерпілого, вказує, що об'єктивних ознак ушкоджень не виявлено і не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» [7].

Отже, спосіб вчинення хуліганства відіграє нормативну функцію і є конструктивною ознакою цього кримінального правопорушення.

Знаряддям, як ознакою об'єктивної сторони юридичного складу хуліганства, можуть бути певні предмети (зброя, механізми, небезпечні матеріали, тварини тощо), які винна особа використовує для досягнення злочинної мети.

Розглядаючи поняття «знаряддя злочину» ми виходимо із законодавчого їх визначення стосовно хуліганства. Існує два види знарядь злочину: зброя або інші предмети з допомогою яких наносяться тілесні ушкодження потерпілому.

Знаряддя злочину в контексті ч. 4 ст. 296 КК України можуть розглядатися лише в разі, коли вони об'єктивно включені в механізм злочинного посягання і є складовою активних дій хулігана, який застосовує їх виключно з метою досягнення злочинного наслідку у вигляді заподіяння нормативно визначеної шкоди здоров'ю.

Під знаряддям ми розуміємо предмети, пристосування, механізми, електричний струм, радіацію, за допомогою яких реалізуються способи вчинення хуліганства та досягається злочинний наслідок [8, с. 177].

Виходячи з вищевикладеного, можна назвати такі ознаки насильства: протиправність; суперечність волі потерпілого або будь-якої особи; шкідливий безпосередній вплив на зовнішні чи внутрішні органи потерпілого, а також на його психіку; наслідок насильства – психічне або фізичне травмування потерпілого, тобто заподіяння моральної або майнової шкоди.

У випадках, коли в результаті хуліганських дій знищується або пошкоджується майно, обов'язковою ознакою є те, що воно чуже і не є власністю хулігана. Не буде хуліганства у випадках, коли таке майно є сумісною власністю подружжя, або коли знищується або пошкоджується власне майно винної особи.

Особливе значення при кваліфікації хуліганства має причинний зв'язок між діями особи, яка вчинила злочин і злочинними наслідками.

Причинний зв'язок підлягає встановленню лише у випадках, коли наслідки є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, тобто у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом та окремих різновидах кримінальних правопорушень з формально-матеріальним складом (тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку) [9, с. 50].

В основі хуліганського вчинку, як кримінальне правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України, лежить активна дія, яка характеризується із зовнішньої сторони фізичним

і психічним насильством, що знаходить свій прояв у способах – особливій зухвалості або винятковому цинізмі, які виступають в сукупності і взаємоємозалежності.

Отже, хуліганство – це аморальний вчинок, який характеризується активними діями публічного характеру, змістом яких є двоєдиний спосіб – «особлива зухвалість» і «винятковий цинізм», притаманний лише даному кримінальному правопорушенню, та злочинні наслідки кримінально-публічного характеру [10, с. 177].

Під способом хуліганства у формі «особливої зухвалості» розуміється механізм впливу на цінності, які охороняються ст. 296 КК України, який може проявитись у застосуванні фізичного насильства до потерпілого або інших осіб з використанням предметів (знарядь), здатних підсилити ступінь небезпечності такого насильства, та заподіяти суспільно-небезпечну шкоду приватно-публічного характеру.

Під способом хуліганства у формі «виняткового цинізму» ми розуміємо такий інформаційний прояв психічного насильства, який спрямований на свідомість і волю потерпілого або інших осіб, та є органічною ознакою фізичного насильства, як правило з використанням предметів, здатних принизити честь і гідність особи і тим самим завдати їй суспільно-небезпечну шкоду приватного характеру з ознаками публічності [11, с. 293].

Виходячи з вищевикладеного, враховуючи матеріали судової практики, приймаючи до уваги положення «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 липня 1995 року № 255/791 вважається, що склад хуліганства формально-матеріальний.

Отже, механізм хуліганського посягання має вияв у способі його вчинення, який характеризується обов'язковою ознакою – насильством у двох взаємопов'язаних видах: фізичному або психічному насильстві, що дає підстави стверджувати про можливість вчинення хуліганства лише шляхом активних дій та заподіянням потерпілому моральної, фізичної або матеріальної шкоди, що утворює злочинні наслідки. Це дає підстави вважати хуліганство кримінальним правопорушенням з формально-матеріальним складом [12, с. 197].

Виходячи з цього доходимо висновку про те, що законодавець в ч. 1 ст. 296 КК України визначив два взаємопов'язаних різновиди насильства, які є юридичними способами вчинення кримінально-караного хуліганства: особливої зухвалості та виняткового цинізму.

Специфічні способи вчинення хуліганства з очевидністю засвідчують визнання «публічності» обов'язковою ознакою об'єктивної сторони хуліганства [13, с. 319].

Обговорення

Інтерпретація результатів. Інтерпретація результатів дослідження свідчить про те, що об'єктивна сторона хуліганства як кримінально-правового явища характеризується сукупністю взаємопов'язаних юридичних ознак, які мають як формально-правову, так і соціальну природу. Передусім встановлено, що ключовим елементом виступає суспільно небезпечне діяння, яке порушує громадський порядок та виражає явну неповагу до суспільства. При цьому така неповага проявляється не лише у формі активних дій (насильство, пошкодження майна, образлива поведінка), але й у контексті демонстративності та зухвалості поведінки правопорушника.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що важливою юридичною ознакою є місце вчинення правопорушення — публічний простір або обставини, що створюють відчуття порушення громадського спокою для невизначеного кола осіб.

Водночас доведено, що навіть за відсутності великої кількості очевидців, вирішальним є характер дій, а не лише їх сприйняття оточуючими.

Аналіз також показує, що обов'язковою складовою об'єктивної сторони є наслідки у вигляді істотної шкоди громадському порядку або загрози її заподіяння. При цьому встановлено, що законодавча конструкція допускає як матеріальний, так і формальний склад правопорушення, що ускладнює правозастосовну практику та потребує чіткого тлумачення.

Окремо підкреслюється значення способу вчинення діяння, зокрема застосування особливої зухвалості або виняткового цинізму, що виступає кваліфікуючою ознакою та підвищує ступінь суспільної небезпеки. У ході дослідження встановлено, що ці категорії мають оціночний характер, що обумовлює неоднорідність судової практики.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що об'єктивна сторона хуліганства є складною багаторівневою конструкцією, де кожна ознака набуває значення лише у взаємозв'язку з іншими. Це обумовлює необхідність комплексного підходу до кваліфікації таких діянь і формування більш уніфікованих критеріїв їх правової оцінки.

Порівняння з іншими дослідженнями. Отримані результати в порівнянні з іншими дослідженнями доцільно будувати через узагальнення доктринальних підходів до змісту об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та її окремих елементів (діяння, наслідки, спосіб, обстановка, місце, час).

У науковій літературі об'єктивна сторона хуліганства традиційно розглядається як зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання, що характеризується активними діями, які грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства. Подібний підхід простежується у більшості досліджень, де акцент робиться на обов'язковій наявності саме поведінкового акту, а не бездіяльності, що відрізняє хуліганство від ряду суміжних складів злочинів.

Водночас у порівнянні з ранніми науковими роботами, де основний акцент робився переважно на фізичних проявах хуліганства (насильство, пошкодження майна), сучасні дослідження розширюють зміст об'єктивної сторони, включаючи такі ознаки, як спосіб вчинення (особлива зухвалість, винятковий цинізм) та публічний характер дій, що підтверджується й аналізом доктрини кримінального права щодо кваліфікації хуліганських дій

Окремі автори підкреслюють, що об'єктивна сторона хуліганства має складний характер і не зводиться лише до факту порушення громадського порядку. Так, у низці досліджень зазначається, що вона охоплює також кваліфікуючі наслідки (наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень чи майнової шкоди), що дозволяє розмежовувати адміністративне дрібне хуліганство та кримінально каране хуліганство.

Порівняльний аналіз сучасних наукових підходів свідчить про тенденцію до більш широкого трактування об'єктивної сторони хуліганства. Якщо в класичних роботах вона визначалася переважно через «грубе порушення громадського порядку», то в новітніх дослідженнях додається структурний аналіз її елементів: характер дії, спосіб вчинення, наслідки та обстановка, що дозволяє точніше відмежовувати хуліганство від суміжних складів злочинів (наприклад, кримінальних правопорушень проти особи чи власності).

Таким чином, у сучасній кримінально-правовій доктрині спостерігається еволюція підходів: від загального описового розуміння об'єктивної сторони хуліганства до її детальної структуризації та функціонального аналізу в системі складу кримінального правопорушення.

Наукова новизна (розгорнуто). Наукова новизна дослідження полягає в комплексному переосмисленні юридичної природи об'єктивної сторони хуліганства як кримінально-правового явища, що характеризується складною структурою оціночних та формально визначених ознак, які в сукупності формують підстави кримінальної відповідальності.

У межах проведеного дослідження уточнено зміст об'єктивної сторони хуліганства шляхом її розмежування з суміжними складами кримінальних правопорушень (зокрема, кримінальними правопорушеннями проти особи та громадського порядку), що дозволило обґрунтувати критерії відмежування хуліганських дій від побутових конфліктів та інших форм девіантної поведінки.

Запропоновано авторське розуміння ключових юридичних ознак об'єктивної сторони хуліганства, а саме: грубе порушення громадського порядку, явну неповагу до суспільства, особливий спосіб вчинення дій (зокрема, із застосуванням насильства, погроз або знищення чи пошкодження майна), публічний характер поведінки або її суспільну небезпечність незалежно від місця вчинення.

Обґрунтовано, що вирішальним елементом об'єктивної сторони є не лише зовнішній прояв діяння, а й його соціально-просторова спрямованість, тобто орієнтація на демонстративне протиставлення особи суспільним нормам, що дозволяє відмежувати хуліганство від імпульсивних або ситуативних конфліктів.

Удосконалено підхід до визначення «грубості» порушення громадського порядку. Запропоновано розглядати її через інтегративний критерій, що поєднує інтенсивність порушення, ступінь суспільної небезпеки, характер наслідків, реакцію оточення та ступінь дестабілізації публічного простору.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого визначення хуліганства, які спрямовані на зменшення оціночності ознак та підвищення правової визначеності кваліфікації, що сприятиме уніфікації судової практики.

Практичне значення (розгорнуто). Практичне значення результатів дослідження юридичних ознак, що формують об'єктивну сторону хуліганства, полягає насамперед у підвищенні ефективності правозастосовної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду під час кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень. Розмежування хуліганства з іншими суміжними складами кримінальних правопорушень (зокрема кримінальними правопорушеннями проти життя, здоров'я, власності та громадського порядку) безпосередньо залежить від точного встановлення зовнішніх проявів діяння, його способу, місця, часу, обстановки та наслідків, що й становлять зміст об'єктивної сторони.

У практичному вимірі результати дослідження дозволяють удосконалити алгоритми кваліфікації дій особи за ст. 296 Кримінального кодексу України, зменшити кількість помилок у правозастосуванні, пов'язаних із неправильною оцінкою ознак «грубого порушення громадського порядку» та «явної неповаги до суспільства». Це,

своєю чергою, сприяє забезпеченню єдності судової практики, що є ключовим елементом принципу правової визначеності.

Окреме практичне значення полягає у можливості використання напрацьованих висновків для вдосконалення методичних рекомендацій для слідчих і прокурорів щодо встановлення обов'язкових елементів об'єктивної сторони хуліганства. Зокрема, йдеться про необхідність більш чіткого документування обставин вчинення діяння (публічність місця, наявність очевидців, характер дій винної особи, інтенсивність порушення громадського порядку), а також належної фіксації доказів, що підтверджують саме хуліганський мотив поведінки.

Практична цінність дослідження також полягає у сприянні правильному відмежуванню кримінально караного хуліганства від адміністративних правопорушень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. Це особливо важливо в умовах, коли значна частина справ про дрібні порушення громадського порядку помилково або, навпаки, необґрунтовано кваліфікується як кримінальні правопорушення.

Крім того, результати аналізу можуть бути використані у судовій практиці під час мотивування вироків та ухвал, оскільки систематизація ознак об'єктивної сторони хуліганства дозволяє більш аргументовано обґрунтовувати наявність або відсутність складу злочину в діях обвинуваченого. Це підвищує якість судових рішень та зменшує ризики їх подальшого скасування в апеляційному чи касаційному порядку.

Не менш важливим є освітнє та методичне значення дослідження для підготовки майбутніх юристів і підвищення кваліфікації практикуючих правників. Узагальнені підходи до розуміння об'єктивної сторони хуліганства можуть бути використані у викладанні кримінального права, а також у тренінгових програмах для працівників правоохоронних органів.

Отже, практичне значення дослідження полягає у комплексному впливі на якість кримінально-правової кваліфікації, єдність правозастосовної практики, удосконалення доказування та підвищення рівня правової визначеності у сфері протидії хуліганству.

Висновки

У результаті проведеного дослідження юридичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону хуліганства встановлено, що дана категорія правопорушень характеризується складною структурою зовнішніх проявів протиправної поведінки, які мають істотне значення для правильної кваліфікації діяння та відмежування його від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Об'єктивна сторона хуліганства виражається передусім у грубому порушенні громадського порядку, що супроводжується явною неповагою до суспільства. Така поведінка, як правило, має активний характер і може проявлятися у формі насильницьких дій, погроз їх застосування, знищення чи пошкодження майна, а також інших дій, що дестабілізують нормальне функціонування суспільних відносин у публічній сфері. При цьому важливим є не лише сам факт порушення порядку, але й ступінь його інтенсивності, зухвалість та демонстративність дій винної особи [14, с. 292].

З'ясовано, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони хуліганства є: дія (рідше — бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки у вигляді порушення громадського порядку та спокою громадян, а також причинний зв'язок між діянням і такими наслідками. Особливе значення має місце вчинення правопорушення —

публічний простір або обстановка, у якій дії стають доступними для сприйняття невизначеним колом осіб.

Дослідження показало, що додатковими кваліфікуючими ознаками можуть виступати застосування зброї або інших предметів, використаних як зброя, вчинення діяння групою осіб, винятковий цинізм чи особлива зухвалість. Ці ознаки істотно підвищують ступінь суспільної небезпеки діяння та впливають на кваліфікацію за відповідними частинами кримінального законодавства.

Встановлено також, що для правильної правової оцінки хуліганства необхідно чітко відмежувати його від адміністративних правопорушень (дрібного хуліганства), а також від кримінальних правопорушень проти особи чи власності, які можуть мати зовні подібні прояви. Ключовим критерієм такого відмежування виступає спрямованість умислу, характер мотивів (зокрема хуліганський мотив) та ступінь порушення громадського порядку [15, с. 517].

Таким чином, об'єктивна сторона хуліганства є визначальним елементом складу цього правопорушення, що відображає його зовнішню сутність і дозволяє здійснити належну кримінально-правову кваліфікацію. Подальше вдосконалення законодавства та правозастосовної практики у цій сфері потребує уточнення окремих оціночних понять, таких як «грубе порушення» та «явна неповага до суспільства», що сприятиме забезпеченню єдності судової практики та підвищенню ефективності боротьби з правопорушеннями даного виду.

Список використаних джерел

1. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України). *Монографія*. Харків юридичний. 2009. 252 с. URL: https://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&.
2. Кузнецова Л. О. Особливості кваліфікації хуліганства. / Актуальні проблеми оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ. *Тези доп. круглого столу* / ред. кол. : В. Д. Сущенко, О. М. Джужа, М. А. Погорецький та ін. Київ. Київ. нац. ун-т внутр. справ. 2010. С. 68–69.
3. Артюхова В. В. Хуліганство: характеристика за кримінально-правовими та кримінологічними критеріями / *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 103-115. URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe.
4. Вирок Гайсинського районного суду Вінницької області від 09.02.2024 у справі № 129/3215/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72103103>.
5. Артюхова В. В. Хуліганство: характеристика за кримінально-правовими та кримінологічними критеріями / *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 103-115. URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe.
6. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України). *Монографія*. Харків юридичний. 2009. 252 с. URL: https://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&.
7. Правила судово-медичного визначення тяжкості тілесних ушкоджень. Затвер. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 // ЮБУ. 1995. 31 жовтня – 7 листопада. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0255-95>.
8. Артюхова В. В. Знаряддя вчинення хуліганства: кримінально-правовий аспект. / *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С.176-183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0255-95>.
9. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину. Юридична академія МВС України. Дніпропетровськ. Ліра ЛТД, 2005. 252с. URL: <https://irbis-nbu.gov.ua/>.
10. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України). *Монографія*. Харків юридичний. 2009. 252 с. URL: https://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&.

11. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ.юрид.вузів і фак. Київський ун-т ім. Т.Шевченка. П.С.Матишевський (ред.). Київ. Юрінком Інтер. 1997. 512с.

12. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика. Київ. КНТ, 2007. 328с. URL: <https://ek.nlu.edu.ua>.

13. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ.юрид.вузів і фак. Київський ун-т ім. Т.Шевченка. П.С.Матишевський (ред.). – Київ. Юрінком Інтер. 1997. 512с.

14. Кримінальне право України. Особлива частина. Підручник. За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ – Харків. Юрінком Інтер. 2003. 494с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/308>.

15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-е вид. перероб. та доповн. Відп. ред. С.С. Яценко. Київ. «А.С.К.». 2005. 848с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua>.

References

1. Nalutsyshyn V. V. (2009). *Kryminalna vidpovidalnist' za khulihanstvo (st. 296 KK Ukrayiny)* [Criminal liability for hooliganism (art. 296 Criminal Code of Ukraine)]. Kharkiv yurydychnyy. 252 s. [in Ukrainian]. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&.

2. Kuznetsova L. O. (2010) *Osoblyvosti kvalifikatsiyi khulihanstva [Peculiarities of qualification of hooliganism] / Aktual'ni problemy operativno-sluzhbovoyi diyal'nosti orhaniv vnutrishnikh sprav - Current problems of operational and service activities of internal affairs bodies. Theses of the additional round table / col.ed. V. D. Sushchenko, O. M. Dzhuzha, M. A. Pohoretskyi and other Kyiv. Kyiv National University of Internal Affairs. 68–69 p. [in Ukrainian].*

3. Artyukhova V. V. (2016). *Khulihanstvo: kharakterystyka za kryminalno-pravovymy ta kryminolohichnymy kryteriyamy [Hooliganism: characteristics according to criminal legl and criminological criteria]. Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva - Journal of Civil and Criminal Procedure . № 6. 103-115 [in Ukrainian].* URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe.

4. *Vyrok Haysynskoho rayonnoho sudu Vinnytskoyi oblasti vid 09.02.2024 u spravi № 129/3215/17 [The verdict of the Haisyn District Court Vinnytsia region from 09.02.2024 in the case No. 129/3215/17].* URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72103103> [in Ukrainian].

5. Artyukhova V. V. (2016). *Khulihanstvo: kharakterystyka za kryminalno-pravovymy ta kryminolohichnymy kryteriyamy [Hooliganism: characteristics according to criminal legl and criminological criteria]. Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva - Journal of Civil and Criminal Procedure, № 6. 103-115 [in Ukrainian].* URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe.

6. Nalutsyshyn V. V. (2009). *Kryminalna vidpovidalnist' za khulihanstvo (st. 296 KK Ukrayiny)* [Criminal liability for hooliganism (art. 296 Criminal Code of Ukraine)]. Kharkiv yurydychnyy. 252 s. [in Ukrainian]. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&.

7. *Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennya tyazhkosti tilesnykh ushkodzhen. Zatver. Nakazom MOZ Ukrayiny vid 17.01.1995 [Rules for forensic medical determination of the severity of bodily injuries. Approved by the Order of the Ministry of Health of Ukraine dated*

by 17.01.1995]. Legal Bulletin of Ukraine. 1995. 31 October – 7 November. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0255-95>.

8. Artyukhova V. V. (2016). Znaryaddya vchynennya khulihanstva: kryminalno-pravovyy aspekt [Instruments of hooliganism: criminal-legal aspect]. *Nauka i pravookhorona - Science and law enforcement*. No. 3. p.176-183 [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0255-95>.

9. Korzhanskyi, M.Y. (2005). Obiekt i predmet zlochynu [Object and subject of the crime]. Yurydychna akademiia MVS Ukrainy [Legal Academy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine], Dnipropetrovsk: Lira LTD [in Ukrainian]. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/>.

10. Nalutsyshyn V. V. (2009). Kryminalna vidpovidalnist' za khulihanstvo (st. 296 KK Ukrayiny) [Criminal liability for hooliganism (art. 296 Criminal Code of Ukraine)]. Kharkiv yurydychnyy. 252 s. [in Ukrainian]. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&.

11. Matyshevskyi, P.S. (1997). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

12. Andrushko, P.P. (2007). Zlochyny proty vyborchych prav hromadian ta yikh prava braty uchast u referendumi: kryminalno-pravova kharakterystyka [Crimes against the electoral rights of citizens and their right to participate in a referendum: criminal-legal characteristics]. Kyiv: KNT. [in Ukrainian] URL: <https://ek.nlu.edu.ua>.

13. Matyshevskyi, P.S. (1997). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

14. Bazhanov, M.I., Stashys, V.V., Tatsiia V.Ya. (2003). Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal Law of Ukraine. Special Part Textbook]. Kyiv – Kharkiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/308>.

15. Yatsenko, S.S. (2005). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. 4-e vyd. pererob. ta dopovn [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine. 4th edition revised and supplemented]. Kyiv: "A.S.K." [in Ukrainian]. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua>.